

УДК [326:323.14] : [3+5] «178/186»

Д. М. Писаний

**АПОЛОГІЯ РАБСТВА В НАДРАХ РАСИЗМУ: ПРИРОДНИЧО-
НАУКОВІ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ
КОНЦЕПЦІЇ КІНЦЯ ХVІІІ – СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.**

Но радостно, не ведая невзгод,
Невольник на плантациях живет.
Всем, без чего бедняк разбит и слаб,
В избытке обладает черный раб.
За хлеб и труд не ведая борьбы,
Блаженны на плантациях рабы.

У. Грейсон

Початок ХХІ ст. виявився зовсім не тим "світлим майбутнім", яким його уявляли письменники-фантасти та кіносценаристи 20–30 років тому. Навпаки, на тілі сучасної цивілізації присутні чимало "виразок", з-поміж яких виділяються торгівля людьми та расизм, які, на жаль, не обминули і Україну.

Масштаби сучасної торгівлі людьми настільки величезні, що можуть здатися нереальними. За різними підрахунками, які проводяться в ООН, урядових та неурядових організаціях, щорічно в тенета цього злочинного бізнесу потрапляють від 400 тис. до 4 млн. чол. [1, с.7; 2, с.9]. В різних куточках земної кулі у рабстві *de facto* знаходяться мільйони людей, в тому числі сотні тисяч наших співвітчизників [3, с.89; 4, с.286; 5, с.9]. За суворими, але безбарвними статистичними даними криються зруйновані долі, страждання та поневір'яння, існування на межі життя і смерті без найменшого променя надії. Колами цього "пекла на землі" проходять і жінки, і діти, і чоловіки. Разом з тим зростає національна нетерпимість. Неухильно збільшується кількість неонацистських та ін. расистських організацій [6]. В різних регіонах світу спостерігаються сутички на ґрунті расової ненависті, деякі випадки спричиняють широкий суспільний резонанс [7; 8; 9]. Такий стан речей, без сумніву, входить в кричущу суперечність з поширенням гуманізму та демократії, а також тріумфом науково-технічного прогресу, який і дарує надії на "світле майбутнє".

Заходи, яких вживає світове співтовариство, виявляються неефективними. Але чому? Відомо, що витoki багатьох соціальних проблем криються в далекому минулому. Отже, ефективно протистояти торгівлі людьми та расизму можна, лише добре знаючи їхню історію. Разом з тим, у вітчизняній історіографії зазначена проблема майже не знайшла належного висвітлення. Безперечно, існуючу лакуну певною

мірою заповнюють дослідження О. І. Галенка, присвячені работоргівлі Генуезької Кафи (XIII–XV ст.) [9]. Однак питання, пов'язані з ідеологічними аспектами расизму досліджуваного періоду, українськими істориками практично не розглядалися.

Певною мірою заповнити наявні прогалини покликана подана стаття. Її мета – дослідити особливості обґрунтування рабства в природничих та гуманітарних доробках апологетів расизму кінця XVIII – середини XIX ст.

Низка видатних істориків та антропологів погоджуються з думкою, що расизм – породження епохи капіталізму. Однак окремі елементи расизму, такі як твердження про "вроджену неповноцінність" народів, з'явилися ще в епоху античного рабовласництва [10, с.41]. Так, Аристотель писав: "Полювати слід як на диких тварин, так і на людей, що, будучи від природи призначені до покори, не бажають підкорятися. Така війна за природою своєю справедлива". А китайський історик Бань Гу зазначав, що "у варварів людські обличчя та серця диких звірів, тому мудрий правитель ставиться до них, як до тварин" [11, с.248]. Логічно було б припустити, що сплеск расистських упереджень припав на добу Великих географічних відкриттів. Але це припущення є далеким від дійсності. Ані в "темну" епоху середньовіччя, ані протягом раннього нового часу (XVI – сер. XVII ст.) подібні ідеї не отримали розвитку. А питання щодо "неповноцінності" неєвропейських народів тоді взагалі не вносилося до "порядку денного" європейської наукової спільноти. Більше того, деякі мислителі (зокрема, Мішель Монтень) взагалі вважали їхній соціальний устрій досконалішим, аніж європейський [12, с.239]. Отруйне ж "насіння" расизму почало проростати знов у зв'язку з боротьбою за ліквідацію трансатлантичної работоргівлі та рабства африканців у Новому Світі.

Перші расистські концепції в досліджуваній нами період зародилися в надрах природничих наук (біології, антропології). Хто ж і коли поставив їх досягнення на службу расизму? Все почалося з праці голландського лікаря та краніолога *Петера Кампера (1722–1789)*. Він займався порівняльним вивченням скелетів людей та людиноподібних мавп, ввів до наукового обігу поняття "лицевий кут" при дослідженні черепів. Лицевий кут – це кут між уявними лініями, що поєднують верхню губу з нижньою частиною вух та лобом [13]. Чим гостріше кут, тим далі та чи інша раса віддаляється від типу, який, на думку Кампера, є вершиною досконалості (такими він вважав античні статуї). Вчений з'ясував, що в деяких видів мавп лицевий кут досягає 40–50 градусів. За ними йде голова африканського негра, яка так само, як голова калмика, відрізняється кутом в 70 градусів. В європейця цей кут доходить до 80 градусів [14].

У 1781 р. Кампер видав книгу, присвячену цьому питанню. Найдивнішим же є те, що Кампер не був расистом та видав свою книгу в якості посібника для митців. Але його наступники стали вважати, що

величина лицевого кута визначає міру розвиненості раси [13]. Всі крапки над "i" було розставлено в праці *Чарльза Уайта (1728–1813)* "Облік регулярної градації людини, різних тварин та рослин", який стверджував, що європейці перевищують африканців не лише в фізичному, але й в розумовому відношенні. Американський лікар Джон Сміт поширив расистську теорію і на індіанців, мовляв, на найбільшій відстані одне від одного за розвитком стоять європейці та африканці, індіанці ж знаходяться між ними, та все ж таки ближче до африканців [15, с.129].

Ані до початку работоргівлі, ні допоки вона була вільною, легальною галуззю торгівлі, не поставало питання щодо неповноцінності, недорозвиненості африканців порівняно з європейцями. Коли ж знадобилося доводити необхідність її продовження, а економічні та релігійні причини виявилися недостатньо переконливими, були покликані до життя расистські теорії [15, с.148]. За влучним зауваженням Г. Аптекера, "оскільки негр потрапляв у власність нарівні з конем чи коровою, то було б пречудово, якби його... можна було вважати створінням, що не відрізняється істотним чином від цих тварин" [16, с.40].

Расизм став ідеологією плантаторів та работоргівців, – одним словом, всіх тих, хто отримував вигоди від рабської праці, а отже, був кровно зацікавлений у збереженні рабства та продовженні работоргівлі. Не дивно, що в першій половині XIX ст. головним оплотом расизму стали США. Американський антрополог Мортон у праці "Американські черепи" (1839), а пізніше його учні Джордж Роббінс Гліддон та Джошуа Кларк Нотт у праці "Типи людства" (1860), перекручуючи та фальсифікуючи наукові дані, прагнули утвердити погляд на негрів як на особливий, примітивний різновид людей. *Семюель Джордж Мортон (1799–1851)* писав про негрів наступним чином: "Подібно до більшості інших варварських націй, їхній спосіб життя характеризується забобонами та жорстокістю. Вони люблять войовничі справи, але, виявившись переможеними, адаптуються до зміни обставин з дивною швидкістю" [17]. Він був твердо переконаний, що африканці завжди будуть нижчими істотами в порівнянні з європейцями. *Джошуа Кларк Нотт (1804–1873)* був одним з найпослідовніших прибічників ідеї про різне походження людських рас. Мовляв, негрів, серед інших нижчих істот, було створено раніше за "білошкірих" Адама та Єву. Негри, за Ноттом, належали до найбільш варварських племен землі, які могли приносити якусь користь цивілізації, тільки перебуваючи в рабстві [18, с.198; 19, с.80].

В 40–50-х рр. XIX ст. у США виникла особлива школа расистської антропології. Одним з її визнаних лідерів був *Семюель Картрайт (1793–1863)* – голова медичної асоціації штату Луїзіана. Картрайт стверджував, буцімто речовина, яка визначає колір шкіри негрів, міститься також в їх мозку, нервовій системі, м'язовій тканині. Вона детермінує всю поведінку черношкірих, в тому числі їх специфічні

хвороби. Останніх Картрайт виділив дві. Першу він назвав *drapetomania* (хвороба, що примушує негрів утікати). Другу "хворобу" він називав *dysaesthesia aethiopica*, чи тупість розуму та низька чутливість тіла: "Вони піднімають безлад без причини та приводу та не відчувають болю, коли їх карають" [20]. Тобто чорний колір шкіри розглядався як одна з наочних ознак "неповноцінності" африканців [21, с.148]. А висновок був таким: свобода неграм протипоказана, оскільки негритянська свобода – це "свобода бути бездіяльними, валятися в бруді та зловживати непідходящою їжею та спиртними напоями" [20].

Як бачимо, в цілому обґрунтування рабства в природничих концепціях расистів було вельми примітивним. Отже, рабовласницька ідеологія кінця XVIII – середини XIX ст. не варта була б і зламаної копійчини, якби базувалася лише на природничому матеріалі. Позаяк подібні псевдонаукові пошуки від самого початку програвали полум'яним, логічно вибудованим контраргументам аболіціоністів. Зростання аболіціоністського руху вимагало від ідеологів рабства нестандартних рішень і якісніших аргументів на користь збереження цього ганебного інституту. І такі аргументи невдовзі з'явилися вже в соціокультурних та культурно-історичних концепціях апологетів расизму. Останні заслуговують на особливу увагу.

З найбільшою для свого часу повнотою обґрунтував рабство африканців *Джон Келхун (1782–1850)*. Він проголошував рабство інституту, що необхідний для збереження миру, безпеки та процвітання південних штатів [22]. Скасуйте його – і негайно відбудеться апокаліпсис, буде зруйновано цілий світ. Тому агітація за ліквідацію рабства є нерозважливою: погано це чи добре, рабовласництво повинно бути збереженим. У 1830 р. він вперше відкрито вказав на рабовласництво як на справжню причину антагонізму Півдня та Півночі. З другої половини 1830-х рр. він доводив, що рабство є дійсним благом як для господарів, так і для рабів [19, с.72]. В промові, виголошеній 6 лютого 1837 р., він відзначав: "Більшість північних штатів вважає рабство гріхом, а скасування його вважає обов'язком сумління". Однак "рабство, безперечно, корисне". В якості одного з аргументів він пропонував порівняти становище старого раба, що доживає свій вік "у колі родини та у дбайливого господаря" та вільного "жебрака в богадільні" [23]. Порівняйте американських негрів з африканськими, – пропонував Келхун, – і ви побачите, що перші незмінно переважають других і морально, й інтелектуально, і фізично. Причиною тому є патріархальний характер американського рабовласництва, за якого біла раса відіграє роль мудрих батьків та вчителів, що піднімають своїх чорношкірих дітей та учнів до цивілізованого рівня [19, с.73]. Скасування ж рабства штовхне негрів у вирій пороків та страждань [22]. Треба відзначити, що Келхун був блискучим оратором, видатним державним діячем та надзвичайно проникливим політиком. Не дивно, що деякі дослідники називали його "Марксом правлячого класу" [19, с.73].

Також ідею розділення людей на вільних та рабів "обґрунтовували" за допомогою історичних аргументів. **Вільям Сімс (1806–1870)**, літературно обдарований письменник, якого називали "Лопе де Вега південних штатів", писав у своєму літературно-філософському трактаті "Мораль рабства", опублікованому в 1852 р.: "Прослідкувавши за історією Африки, ви переконаєтеся, що віддані самі собі, чорношкірі варвари були приречені на один-єдиний вибір: або з'їсти своїх братів, або бути з'їденими!" [24, с.273]. Він стверджував, що рабство виявилось єдиним засобом порятунку для неповноцінної чорної раси [19, с.79].

Більше того, рабство обґрунтовували не тільки в прозі, а ще й в поезії. Показовою в цьому відношенні є поема **Уільяма Грейсона** "Найманець та раб" (1854 р.). Її автор красномовно протиставляє "безнадійному" становищу пролетарів Півночі "радісне" життя африканських рабів на Півдні США (див. також епіграф. – Д. П.) [25]. Цікаво, що деякі письменники навіть змальовували картини майбутнього збройного конфлікту з Північчю, не сумніваючись у перемозі рабовласницьких штатів. Зокрема, **Натаніель Беверлі Теккер** присвятив цій проблемі роман "Ватажок партизанів" [26, с.43].

Проте найбільш "вибухонебезпечна" з-поміж расистських теорій, на наш погляд, народилася не на Півдні США, а в Європі. В 1855 р. побачила світ праця графа **Ж.-А. де Гобіно** "Досвід про нерівність людських рас". Роздуми Гобіно являли собою чудово аргументовану опозицію гуманістичним ідеалам свободи, рівності та братерства, які на той час активно поширювалися світом. Тому його концепція заслуговує на особливу увагу.

В своїй фундаментальній праці він доводив, що визначальний вплив на перебіг історії здійснюють саме расові відмінності. Він стверджував, що "певна частина людства споконвіку позбавлена здатності до самоцивілізації навіть найменшою мірою" [14].

Окрім нерівності расової, автор не обминув також проблему нерівності соціальної, при чому в тісному зв'язку з першою. Багато уваги Гобіно приділив питанням, пов'язаним з рабством. Він розглядав рабство у контексті загальної "панорами" розвитку цивілізацій на прикладі різних держав та народів. Незважаючи на те, що в своїй праці автор не присвятив рабству спеціального розділу, його міркування про рабство складаються в доволі цілісну систему.

Розглянемо тепер, яких висновків дійшов Гобіно.

Він був твердо переконаний, що "добровільного рабства немає, повсюди, де існує рабство, існують і расові відмінності. Є переможці та переможені, та гніт тим тяжчий, чим більше відрізняються раси одна від одної" [14]. Щоправда, іноді для рабства існують і "ненасильницькі" підстави: "...цей інститут можна вважати результатом зловживання правом; розвинена цивілізація може мати філософське обґрунтування, окрім етнічного... В певні епохи рабство може виправдовуватися,

наприклад, згодою раба, моральною та фізичною перевагою господаря" [14].

Досить цікавими здаються нам погляди Гобіно на умови краху рабовласницьких відносин: "Рабство ніколи довго не протримається в суспільстві, в якому різні елементи хоч якимось чином пов'язані одне з одним... Занепад рабства в будь-якій країні відбувається одночасно зі зміщенням рас та безпосередньо пов'язаний зі шлюбними союзами між панамі та слугами" [14]. Цю "формулу" граф застосовував не тільки для античності, але й для сучасного йому ХІХ ст. "Сьогодні етнічна демаркаційна лінія стирається чи вже стерлася, тому рабство більше не має підстав для свого існування" [14].

Показово, що навіть саму можливість боротьби рабів за свободу Гобіно ставив у пряму пропорційну залежність від расової приналежності невільників. У якості "класичного" прикладу він наводив втечу євреїв з Єгипту: "Місцеві мешканці не могли наслідувати приклад дітей Ізраїлю та, будучи расою менш благородною, вони в меншій мірі страждали від тягаря. Втеча ізраїльтян з цієї точки зору може слугувати доказом рішучості, з якою геній народів, близьких до білої родини, може уникати рабства у його крайніх проявах" [14].

На наш погляд, апогеєм расистських суджень Гобіно є ідея про споконвічну схильність народів до свободи чи рабства: "Природна схильність до свободи чи рабства завжди закладена в етнічній сутності". На його думку, "біла людина створена тільки для незалежності і влади". Гобіно відзначає, що в історії бували випадки поневолення білих, але "рабство було для них гірше за смерть" [14]. Але хто ж тоді схильний до рабства? Відповідь була такою: представники чорної раси, "схильної до абсолютного рабства, що охоче піддаються абстрактним ідеям, розуміти які вони не бажають – можуть лише боятися їх та підкорятися їм" [14]. Цю думку він обґрунтовував за допомогою двох аргументів. По-перше, так склалося історично: "В Індії у стародавні часи раби в арійців були чорної раси. В Єгипті нижчі касти майже цілком і повністю склалися з негрів. У хаміто-семітських державах, у Тірі, Карфагені обставини склалися так само" [14].

По-друге, Гобіно посилався на негативні риси менталітету африканських племен: "Більшість африканських негрів так і не змогли вийти зі стану безсилля та живуть немов би накладені один на одного та цілком незалежно від решти світу. Сильні знищують слабких, останні ж прагнуть якомога далі "відсунутися" від сильних. Цим і обмежується вся політика таких ембріонів суспільства, які з моменту появи людини на землі знаходяться в такому пригніченому стані, не знайшовши нічого кращого протягом усієї своєї довгої історії... Найбільше задоволення для них – лінощі, найвищий їхній розум полягає у прагненні до вбивства" [14].

Гобіно вважав, що негри нездатні розпорядитися своєю свободою. В якості прикладу він наводив дані про тяжке становище на Гаїті після

відступу французів та проголошення незалежності: "Історія Гаїті, демократії Гаїті – це лише довга черга вбивств: мулатів убивали негри, коли були сильніші; негрів убивали мулати, коли тримали в руках владу". Навіть у місцевих високо-посадовців "ви помітите найпримітивніший розум та найпервіснішу гординю на додаток, з якою може зрівнятися хіба що така ж глибока та невмируща безлаберність" [14].

Таким чином, "Досвід про нерівність людських рас" був дійсно новим словом у апології расизму. Расову нерівність було вперше обґрунтовано з такою повнотою за допомогою культурно-історичних аргументів. Цей твір органічно "влився" у сонм інших расистських теорій, оскільки висловлені його автором міркування вже на той час потрапили "на родючу ниву".

І в подальшому расистська концепція Гобіно слугувала засобом обґрунтування колоніальної експансії. Апологети ж нацизму пристосували його для обслуговування ідеологічних потреб гітлерівського режиму [27]. Тому нам здається цілком справедливою оцінка, що її дав Гобіно К. Маркс, назвавши його "лицарем варварства" [28, с.546].

Проте "далі за всіх" в обґрунтуванні рабства пішов *Джордж Фіцх'ю*. Він був "книжником, обізнаним з найрізноманітніших питань". Фундаментальні знання та неабиякий розум дозволили йому створити своєрідну "рабовласницьку утопію". У праці "Соціологія Півдня, чи Крах вільного суспільства" він піддавав нищівній критиці капіталістичне суспільство, базуючись на відомостях про тяжке становище пролетаріату як на Півночі США, так і в Англії. Він характеризував капіталізм як нікчемний, мізерний експеримент історії, обмежений у часі та в просторі, як тимчасовий та локальний відхід від магістрального шляху людства, що був прокладений рабовласницькими цивілізаціями Греції та Риму. Природні та невід'ємні права людей на свободу та рівність химерні, оскільки люди від самого народження різко відрізняються за розумовими та інтелектуальними здібностями. Приблизно кожні 19 з 20 людей володіють природним та невід'ємним правом не на свободу, якою вони не здатні розпорядитися собі на користь, а на протекцію (опіку) з боку можновладців. Інакше кажучи, вони наділені "природним та невід'ємним правом бути рабами". Законами природи визначено одним бути розпорядниками, а іншим – підлеглими. Суспільний устрій американського Півдня Фіцх'ю вважав наближеним до ідеального. А в "ідеальному" суспільстві на становище рабів повинні бути переведені не тільки вільні негри, але й білі робітники. Власники ж фабрик, шахт, торгівельних підприємств повинні стати рабовласниками [19, с.76].

За глибоким переконанням Фіцх'ю, негри особливо нездатні до свободи. "Негр є непередбачливим: він не буде робити запаси влітку через відсутність зими, не буде набувати життєвого досвіду з віком. Дорослий негр залишається великою дитиною. Він стане для суспільства

непосильним тягарем. Суспільство має право запобігати цьому, піддаючи його внутрішньому рабству"[29, с.83].

Необхідно відзначити, що Фіцх'ю вийшов за межі расизму. "Ми ненавидимо доктрину "Типи людства", – писав він. – Причина – в тому, що вона суперечить Святому письму, згідно якого людство має спільне походження, а також заохочує господарів жорстоко поводитися з рабами". Більше того, він стверджував: "Мешканець Півдня – друг негра, його єдиний друг. Не дозволяйте ніяким аболіціоністам, ніякій рафінованій філософії зруйнувати цю дружбу" (якщо припустити, що павук може бути другом комах, а вовк – другом ягняти, то Фіцх'ю, безперечно, правий! – *Д. П.*) [29, с.95]. Він був твердо переконаний, що для більшості білої раси свобода шкідлива такою ж мірою, що й для чорних. Однак події, пов'язані з початком громадянської війни в США, змусили Фіцх'ю переглянути свої міркування. В 1861 р. і він погодився, що за "природним правом" поневолювати можна лише "неповноцінну" чорну расу [19, с.80].

Наголошуючи на соціальній зумовленості проаналізованих вище концепцій, слід відзначити, що розраховані вони були не тільки на вузький прошарок правлячої еліти, але й на широкі маси білого населення Америки. Рабовласники розгорнули масовану пропаганду поневолення людини людиною (користуючись правом на свободу слова). Рабовласництво, що спиралося на демократичні права і свободи – це жахлива й парадоксальна суспільна система, що не має аналогів у світовій історії [30, с.26].

Протягом кількох десятиліть рабство і расизм у Сполучених Штатах Америки користувалися незмінною підтримкою Феміди. Так, "чорні кодекси" рабовласницьких штатів законодавчо закріплювали безправ'я негрів: "Раб не може звертатися до суду чи бути свідком (у вільних штатах ця норма повністю не діяла. – *Д. П.*). Останнє можливо лише тоді, коли він повинен свідчити проти рабів. Але й у цьому випадку він не може давати присяги, бо присяга занадто шляхетна, щоб проходити крізь підлі вуста негрів" [31, с.87]. Та найбільш кричущим (але разом з тим і типовим) прикладом "расизму в мантиї" слугує рішення Верховного Суду США у справі Дреда Скотта (березень 1857 р.). Цей афро-американець подав прохання про звільнення на тій підставі, що з 1846 р. проживав з господарем у вільних від рабства штатах. Верховний Суд відмовив у визнанні його вільним. Формулювання рішення було просякнуте відвертим цинізмом.

"... Ми вважаємо, що... вони (негри – *Д. П.*) не мають права претендувати на жодні права і привілеї, що їх Конституція надає громадянам Сполучених Штатів... Право власності на раба є ясным і підтвердженим Конституцією" [32, с.350–351]. Міссурійський компроміс 1820 р., що встановлював для рабства географічні обмеження, був визнаний неконституційним. Це рішення спричинило широкий

суспільний резонанс, оскільки фактично відкривало рабству шлях у вільні штати [33, с.200–201]. Та це ще не була межа.

У Конфедерації Сполучених Штатів (1861–1865 рр.) расизм став державною ідеологією. Згідно з Конституцією Конфедерації, яку було прийнято 11 березня 1861 р., рабство не тільки визнавалося, але й захищалося законом. А один з лідерів Конфедерації, Олександр Стефенс, казав: "Наш новий уряд базується на тій великій істині, що негр не рівний білій людині, що рабське підкорення вищій расі є його природним та нормальним станом... Негр і за своєю природою, і за божественними настановами відповідає тому положенню, яке він займає в нашій системі" [32, с.363–364]. Вперше (і, на жаль, не востаннє) расизм став "наріжним каменем" державної ідеології і однією з рушійних сил державної та міжнародної політики.

Деякі сучасні дослідники (наприклад, Ю. В. Латов) вважають, що і президент США Авраам Лінкольн був "поміркованим расистом" [34, с.102]. А Прокламація про звільнення рабів (22 вересня 1862 р.) була вимушеним кроком. На це вказують, зокрема, такі рядки з листа Лінкольна редакторів "Нью-Йорк триб'юн", написаного за місяць до появи Прокламації: "Якби я зміг урятувати Союз, не звільнивши при цьому жодного раба, я пішов би на це" [32, с.364].

Дуже точну оцінку расизму дав М. Г. Чернишевський: "Рабовласники були людьми білої раси, невольники ж – неграми. Тому захист рабства набув форми теорій про докорінні відмінності між людськими расами"[35, с.809].

Після громадянської війни та завершення Реконструкції білі мешканці Півдня негайно відібрали в негрів виборчі права та почали виміщати на них всі свої негативні емоції, породжені поразкою у війні та зубожінням. Наприкінці ХІХ ст. для негра на Півдні США загроза лінчування була сильнішою, ніж до війни – ризик бути вбитим злим господарем". Отже, "Північ та Південь примирилися саме на ґрунті того, що колишні раби повинні залишатися людьми "другого гатунку" та знати своє місце"[34, с.106].

Отже, цілком справедливим є висновок С. Хантінгтона про те, що "більшу частину своєї історії США були расистською країною. Білі американці завжди ставили себе вище за негрів, індіанців, азіатів та мексиканців і не вважали їх усіх повноправними членами суспільства" [36, с.95]. Жахливим символом ставлення американців до інших народів слугує рабство афро-американців.

Трансатлантична работорівля та плантаційне рабство в Новому Світі давно стали надбанням історії. Расизм же залишився і сходити з історичної арени не збирається. І знову, як і два століття тому, сучасні расові упередження також мають соціально-економічне підґрунтя [37].

Історичний досвід переконливо свідчить, що "будь-яка теорія переваги, що заснована на расових відмінностях, в науковому відношенні є хибною, в моральному – осудливою, в соціальному – несправедливою

та небезпечною" [38]. Тому расизм та расова дискримінація справедливо засуджені світовим співтовариством.

Таким чином, поява расистських теорій була безпосередньо пов'язана з боротьбою проти рабства та трансатлантичної работоргівлі. Розглянуті в поданій статті концепції апологетів расизму обґрунтовували необхідність збереження інституту рабства, спираючись на расову "неповноцінність" африканців та їх нездатність до самостійного існування в межах цивілізованого суспільства. Відстоювали цю позицію представники природничих і гуманітарних наук, митці та служителі закону. Більшість розглянутих нами теорій та концепцій сформувалися на Півдні США. Вони фактично відображали "соціальне замовлення" рабовласників та работоргівців. Та були й дослідження, написані, так би мовити, "за покликом серця". Це стосується праць Гобіно та Фіцх'ю. Перший не був ані рабовласником, ані американцем, другий обґрунтовував також необхідність поневолення бідних верств білого населення. Обидва були твердо переконані у правильності своїх поглядів. Расистські теорії зазнали дуже суттєвої еволюції: від аналізу зовнішнього вигляду та анатомічних ознак до ретельного розгляду внутрішнього світу неєвропейських людей. Причому як у матеріальній, так і в духовній культурі останніх розглядалися лише недоліки (оскільки про наявність в африканців значних культурних досягнень тоді майже не знали, до того ж це не вписувалася в побудови апологетів расизму та рабства. – Д. П.). В надрах расизму людиноненависницька апологія рабовласництва досягла свого апогею. Расистські теорії продовжили свою ходу і після ліквідації рабства, утворивши "ідейний щит" для західного колоніалізму.

Проведене дослідження переконує, що порушена проблема потребує подальшого вивчення. Дослідження такого плану можуть бути корисними для викриття сучасного ідеологічного арсеналу расистів, а також для пошуків стійких ціннісних орієнтирів для формування толерантності в суспільстві.

Література

1. **Запобігання** торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / [за ред. К. Б. Левченко та О. А. Удалової]. – К.: "ВЕРСО-04", 2005. – 210 с. 2. **Михайлова Е. А.** Противодействие распространению рабства и торговле людьми в Российской Федерации / Е. А. Михайлова. – Саратов: Саратовский центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции, Сателлит, 2009. – 88 с. 3. **Біляцький С. Д.** Ми не раби? / Сергій Біляцький, Наталка Ярова // Політика і час. – 2005. – №12. – С.89–92. 4. **Маларек В.** Наташі: сучасна світова секс-торгівля / Віктор Маларек; [пер. з англ. В. Морозов]. – К.: [Б. в.], 2004. 5. **Матеріали** міжнародної конференції 21–22 жовтня 2002 р.: "Запобігання торгівлі людьми: економічні проблеми та шляхи їх вирішення". – К.: [Б. в.], 2003. – 180 с. 6. **Неонацизм** по-українски [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rupor.info/analitika>

- /2008/03/13/neonacizm-ro-ukrainski/ 7. **Италия:** Иммигрантский бунт в области Калабрия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.nswar.info/?p=27437>. 8. **Марчант Т.** Расизм. Теория и практика ненависти [Электронный ресурс] / Таня Марчант. – Режим доступа: http://www.lebed.com/2001/art_2606.htm. 9. **Галенко О.** Українська Колумбіана: работоргівля генуезької Кафи XIII–XV ст. і початки модерного колоніалізму // Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин: Збірник наукових праць пам'яті доктора історичних наук, професора Пархомчука Станіслава Максимовича. – К.: Ін-т стор України НАН України, 2007. – С.115–144.
10. **Расы и общество** / [ред. кол.: Ю. В. Бромлей (отв. ред.), И. Р. Григулевич, С. И. Брук и др.]. – М.: Наука, 1982. – 352 с.
11. **Сегеда С.** Антропология : навч. посіб. для студ. гуманіт. спец. вузів / Сергій Сегеда. – К.: Либідь, 2001. – 336 с.
12. **Коган-Бернштейн Ф. А.** Политические и философские теории XVI века о народах Нового Света / Ф. А. Коган-Бернштейн // Средние века: сб. – М., 1969. – Вып.32. – С.232–245.
13. **Лицевой угол** – Википедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Лицевой_угол.
14. **Гобино Ж.–А.** Опыт о неравенстве человеческих рас [Электронный ресурс] / Жозеф-Артюр де Гобино. – Режим доступа : http://www.hrono.info/libris/lib_g/gobino00.html.
15. **Абрамова С. Ю.** Африка: четыре столетия работорговли / С. Ю. Абрамова – М.: Наука, 1992. – 295 с.
16. **Аптекер Г.** История афро-американцев: современная эпоха / Г. Аптекер; под ред. и со вступ. ст. А. П. Королевой; [сокр. пер. с англ. Н. Ф. Паисова и Г. Н. Санникова]. – М.: Прогресс, 1975. – 280 с.
17. **Morton S. G.** Crania Americana; or, A Comparative View of the Skulls of Various Aboriginal Nations of North and South America: To which is Prefixed An Essay on the Varieties of the Human Species [Электронный ресурс] / Samuel George Morton. – Режим доступа : <http://chnm.gmu.edu/egyptomania/scholarship.php?function=detail&articleid=4>.
18. **Согрин В.** Мир американских рабовладельцев: Кэлхун, Фицхью и другие / В. Согрин // Новая и новейшая история. – 1990. – №5. – С.67–81.
19. **Nott J. C.** Types of mankind [Электронный ресурс] / J. C. Nott, G. R. Gliddon. – Режим доступа: <http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/textidx?type=simple&rgn=full+t&c=moa&cc=moa&idno=AJA7398.0001.001&q1=slave&submit=Go>.
20. **Cartwright S.** Diseases and Peculiarities of the Negro Race [Электронный ресурс] / S. Cartwright. – Режим доступа : <http://www.pbs.org/wgbh/aia/part4/4h3106t.html>.
21. **Абрамова С. Ю.** История работорговли на Верхне-Гвинейском побережье / С. Ю. Абрамова. – М.: Наука, 1966. – 195 с.
22. **Calhoun's** views on slavery, His Character, and His Personality [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://amstd.spb.ru/Expansion/Calhoun.htm>.
23. **Calhoun J. C.** Slavery a Positive Good [Электронный ресурс] / John C. Calhoun. – Режим доступа: http://en.wikisource.org/wiki/Slavery_a_Positive_Good.
24. **The**

Pro-slavery argument; as maintained by the most distinguished writers of the Southern States, containing the several essays, on the subject, of Chancellor Harper, Governor Hammond, dr. Simms, and Professor Dew. – Charlestown: Walker, Richards&Co, 1852. – 490 p. 25. **Hireling** and the Slave, Chicora, and other poems. By William J. Grayson. – Charlestown, S.C.: McCarter & Co., Publishers. 116 Meeting Street, 1856. – 125 p. 26. **Кучинский Ю.** История условий труда в США с 1789 по 1947 г. / Ю. Кучинский ; пер. с нем. И. К. Левита ; под. ред. и с предисл. А. Н. Сидорова. – М. : Гос. изд-во иностр. лит., 1948. – 396 с. 27. **Гофман А. Б.** Элитизм и расизм: (критика филос.-ист. воззрений А. де Гобино) [Электронный ресурс] / А. Б. Гофман. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Article/Gofm_ElRas.php. 28. **Маркс К.** Лауре и Полю Лафарг, 5 марта 1870 г. / К. Маркс // Маркс К. Сочинения / Маркс К., Энгельс Ф. – 2-е изд. – М., 1962– . – Т.32. – 1964. – С.545–550. 29. **Fitzhugh G.** Sociology for the South, or the Failure of free society [Электронный ресурс] / George Fitzhugh. – Режим доступа: <http://docsouth.unc.edu/southlit/fitzhughsoc/fitzhugh.html>. 30. **Согрин В. В.** "Американская исключительность": мифы и реальность / В. В. Согрин. – М.: Знание, 1986. – 64 с. 31. **Травинский В. М.** Как погибли миллионы негров / В. М. Травинский. – М.: Соцэкгиз, 1963. – 248 с. 32. **Хрестоматия** по новой истории: в 3 т.: учеб. пособие / под ред. А. А. Губера и А. В. Ефимова. – М.: Мысль, 1965– . – Т. 2 : 1815–1870. – 1965. – 783 с. 33. **Захарова М. Н.** Народное движение в США против рабства, 1831–1860 / М. Н. Захарова; [отв. ред. Б. Я. Михайлов]. – М.: Наука, 1965. – 452 с. 34. **Латов Ю. В.** Новая экономическая история гражданской войны в Америке и ликвидации плантационного рабства / Ю. В. Латов // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2004. – Т.2. – №1. – С.97–116. 35. **Чернышевский Н. Г.** О расах / Н. Г. Чернышевский // Чернышевский Н. Г. Полное собрание сочинений: [в 16 т.] / [под общ. ред. В. Я. Кирпотина, Б. П. Козьмина, П. И. Лебедева-Полянского и др.] – М., 1951. – Т.10. – 1951. – С.808–826. 36. **Хантингтон С.** Кто мы?: вызовы амер. нац. идентичности / Самюэль Хантингтон ; [пер с англ. А. Башкирова]. – М.: ООО "Изд-во АСТ": ООО "Транзиткнига", 2004. – 635 с. 37. **Так**, проведене нами навесні 2009 р. опитування 150 мешканців м. Луганська, що належать до різних соціальних груп (студенти, педагоги, працівники зв'язку, торгівлі та сфери послуг), показує наступне: 70% респондентів негативно ставляться до нелегальної імміграції в Україну вихідців з країн "третього світу"; 60% опитаних аргументували свою позицію саме економічними факторами, на першому місці серед яких – потенційна небезпека зниження оплати послуг вітчизняної робочої сили на ринку праці через конкуренцію з боку нелегальних мігрантів. Див.: **Писаний Д. М.** О некоторых аспектах проблемы расизма: историческая ретроспектива и современные реалии / Писаний Д. М. // Матеріали Другої Міжнародної наукової конференції "Актуальні питання вітчизняної, світової історії та

історії науки: пошуки, роздуми, знахідки", (Луганськ, 29 квіт. 2009 р.). – Луганськ, 2009. – С.85. 38. **Международная конвенция о ликвидации всех форм расизма и расовой дискриминации** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/document/convents/raceconv.htm>.

Писаный Д. М. Апология рабства в недрах расизма: естественнонаучные, социокультурные и культурно-исторические концепции конца XVIII – середины XIX вв.

Данная статья посвящена исследованию обоснования рабства в расистских теориях конца XVIII – середины XIX вв. Рассмотренные идеи и концепции создавались представителями естественных и гуманитарных наук, писателями, поэтами и судьями. В творческом наследии основателей расизма апология рабства достигла пика антигуманности и цинизма.

Ключевые слова: рабство, работорговля, расизм, обоснование, апология.

Писаний Д. М. Апологія рабства в надрах расизму: природничо-наукові, соціокультурні та культурно-історичні концепції кінця XVIII – середини XIX ст.

Подану статтю присвячено дослідженню обґрунтуванню рабства в расистських теоріях кінця XVIII – середини XIX ст. Розглянуті ідеї та концепції створювалися представниками природничих та гуманітарних наук, письменниками, поетами та судьями. У творчій спадщині засновників расизму апологія рабства піднялася на найвищий щабель антигуманності та цинізму.

Ключові слова: рабство, работоргівля, расизм, обґрунтування, апологія.

Pisanyi D. M. Apology of the slavery in depths of racism: natural, socio-cultural and cultural-historic conceptions in the end of the XVIII – in the middle of the XIX cr.

This article is devoted to research of justification of the slavery in the racial theories at the end of the XVIII – in the middle of the XIX centuries. These ideas and conceptions were created by representatives of the natural sciences and humanities, writers, poets and judges. In creative legacy of the racism's founders apology of the slavery rose on the top of misanthropy and cynicism.

Keywords: slavery, slave trade, racism, justification, apology.